

В. Стафійчук (Київ)

**До історії державних установ Гетьманщини:
посада “реєнта” у висвітленні української
історіографії ХІХ – ХХ століть**

Історія українських державних установ ХVІІІ ст. належить до складних і маловивчених питань вітчизняної історіографії. Зокрема, це стосується і Генеральної військової канцелярії (далі – ГВК), очолював яку генеральний писар. І якщо щодо визначення останнього усі історики дотримуються більш-менш усталеної точки зору, то посада його найближчого помічника, реєнта (старшого канцеляриста ГВК), виглядає досить таємничо.

Мета даної статті – на основі критичного аналізу і узагальнення даних української історіографії спробувати з’ясувати вживання терміну “реєнт” та пролити світло на основні етапи становлення цієї важливої посади у козацькій адміністрації.

Д.М.Бантиш-Каменський, який уживає паралельно термін “старший військовий канцелярист”, зазначав, що колись посада ця називалася “регент”, що їх було двоє. Старший канцелярист завідував усім діловодством та наглядав за молодшими канцеляристами. Він прирівнювався до полкового старшини і мав окремі села, приписані до його посади[1].

І.Джиджора чітко розрізняє посади реєнта (регента) і старших канцеляристів. За визначенням історика, реєнт був правознавцем і дуже важливою персоною у складі ГВК, оскільки він вів усі справи і від нього залежало надати їм той

чи інший хід. Призначав і знімав реєнта гетьман за рекомендацією генерального писаря з числа військових канцеляристів. На думку І.Джиджори, російський уряд скасував посаду реєнта приблизно 1728 року.

Натомість два старших канцеляриста вели протоколи і щоденники (діаріуші) ГВК, очолювали “столову”, звідки передавали вхідні документи від генерального писаря до повітів.

За гетьмана Д.Апостола реєнт отримував 120 карбованців на рік, два старших канцеляриста – по 64 карбованці[2].

М.Є.Слабченко також відрізняв посади реєнта і старшого військового канцеляриста, зазначивши, що реєнт був один, а старших військових канцеляристів кілька, на чолі повіть. Але в іншому місці, де М.Є.Слабченко наводить дані про платню службовцям канцелярії (тотожні даним І.Джиджори), він згадує тільки двох старших канцеляристів. Додатково М.Є.Слабченко навів дані про отримувану реєнтом платню на початку XVIII ст. – 150 крб. на рік, що більше, ніж утричі перевищувало платню звичайного канцеляриста. Старші військові канцеляристи призначалися з числа канцеляристів[3].

Порушеній проблемі велика увага була приділена у працях істориків державницької школи 20 – 30 рр. нашого століття. у “Нарисі історії України” Д.Дорошенка згадано про реєнта (управителя, за поясненням автора) ГВК – Дмитра Володковського, який помер в ув’язненні разом з гетьманом Полуботком. В результаті конфлікту на чолі ГВК було поставлено трьох правителів, а посада реєнта була ліквідована[4].

І.Крип’якевич не згадував уряду реєнта, проте старшого військового канцеляриста серед цивільних посад поставив на 5 місце (у ГВК – на другому місці після генерального писаря)[5].

Побіжно повідомляв про “регента” ГВК В.Романовський, цитуючи працю О.Шафонського “Описание Черниговського

наместництва”. Слідом за останнім В.Романовський уживає термін “регент” і “старший військовий канцелярист” паралельно[6].

Історик права Лев Окиншевич суттєво доповнив і уточнив відомості про реєнта, зокрема щодо дат в історії цієї посади. Л.Окиншевич навів факт призначення реєнта Василя Кочубея генеральним писарем на раді старшини від 24 липня 1687 р.[7] Це одна з найраніших згадок про посаду управителя ГВК. У додатку до праці про генеральну раду Л.Окиншевичем вміщено документ від 27 листопада 1727 року, де згадується “генеральної войскової канцелярії реєнтъ”, який брав участь у важливій церемонії[8].

Л.Окиншевич визначав реєнта як безпосереднього помічника писаря у завідуванні ГВК і діловодством та порівнював його з посадою підканцлера в інших державах[9]. Від себе зауважимо, що у складній канцелярській системі Польського королівства існували посади підканцлера і двох регентів, перший відрізнявся більш широкою компетенцією, зокрема, займався веденням міжнародних переговорів[10]. На наш погляд, він був ближчий до українського генерального писаря.

Уточнив Л.Окиншевич не тільки час постановня, але й час скасування посади реєнта. Останній реєнт, призначений гетьманом і Радою старшини – Данило Покорський. Посаду скасовано грамотою від 28.01.1732 р., але на вимогу української влади (лист від 4.04.1732 р.) та прохання генерального писаря М.Турковського від 20.03.1734 р., того ж року російська адміністрація затвердила чин старшого канцеляриста, акому надавалося 40 дворів на утримання (рангові маєтності). У міжчасі реєнта заступали старші канцеляристи (які до скасування посади управителя йому підкорялись і інститут яких існував до 1734 р.).

У згаданому проханні М.Турковський окреслює коло завдань старого реєнта – нового старшого канцеляриста: допомога писареві у канцелярських справах і нагляд за

військовими канцеляристами. Л.Окиншевич зауважив, що старший канцелярист поряд з генеральним писарем мав право вживати дисциплінарні заходи щодо службовців ГВК[11].

Посада, близька до реєнта, згадується також у написаній 1939 р. і виданій 1954 р. книжці непрофесійного історика Ю.Тис-Крохмалука “Бої Хмельницького”. Автор зазначав, що в уряді Богдана Хмельницького була посада “гетьманського старшого підписка”[12].

Серед істориків 50 – 60 років про посаду реєнта писали О.М.Апанович та В.А.Дядиченко.

О.Апанович, як і Д.Дорошенко, називає реєнта управителем ГВК. Вона зауважує, що реєнт призначався керувати двома старшими канцеляристами, які очолювали штат підписків. Посада управителя часто бувала щаблем для зайняття старшинських посад[13].

У свою чергу, В.А.Дядиченко визначав реєнта як першого заступника генерального писаря і навів ім'я реєнта В.Чуйкевича, що ним він був у 1702 р. В.А.Дядиченко засвідчив вживання у джерелах виразів “старший канцелярист” і “старший писар” на означення посади управителя ГВК[14].

Джордж Гаєцький, праця якого про козацьку адміністрацію з'явилася друком у США 1978 р., зазначав, що багато генеральних писарів перед тим як обійняти цю посаду, працювали старшими писарями ГВК (senior scribes of the Genetal Military Chancellery)[15].

У 90-ті роки, відзначені зняттям ідеологічних табу, підвищенням інтересу науковців і громадськості до проблем історичного розвитку української державності було здійснено републікацію такого цінного джерела як “Літопис Величка”. У коментарях до нього В.Шевчука відбита в т.ч. і порушена у цій статті проблематика. Називаючи реєнта старшим військовим канцеляристом, В.Шевчук зауважив, що цей службовець відав усіма справами ГВК, зокрема, вів актові

книги і видавав із них виписи та наглядав за військовими канцеляристами. Реєнт числився в ранзі полкової старшини, а до його посади приписувалися села для утримання[16]. Претендент не здобуття цієї посади обов'язково повинен був відрізнитися високим рівнем освіти, яка у ті часи надавалася Києво-Могилянською академією[17].

Привертає увагу цікавий коментар В.Шевчука щодо особи Василя Чуйкевича, який 1700 року, як сказано у літописі, — ”завідував на писарському місці військовою канцелярією”[18]. В.Шевчук повідомляє, що раніше В.Чуйкевич був військовим канцеляристом, а у покажчику прямо визначає останнього як “реєнта генеральної канцелярії”[19]. На наш погляд, матеріали “Літопису” не дають для цього достатніх підстав. Скоріше В.Чуйкевич тимчасово виконував обов'язки генерального писаря, можливо, він був одним з двох старших канцеляристів, що перебували під началом реєнта. Додамо також, що В.А.Дядиченко фіксує В.Чуйкевича на цій посаді у 1702 році[20].

В.Д.Чунтулова у статті про ГВК, що з'явилася у 1992 р., зазначала, що за Д.Апостола (1728 — 1734) та в період гетьманування К.Розумовського (1750 — 1764) штат канцеляристів очолювали два старших канцеляриста[21].

В.М.Горобець у дисертації, захищеній 1993 року, повідомив, що у кінці XVII ст. найбільш важливі документи підписували реєнт ГВК і секретар Малоросійської колегії, що була тоді поставлена над військовою канцелярією[22].

О.Апанович у статті про ГВК 1995 р. вказувала, що двоє канцеляристів керували штатом ГВК, а до 1729 р. “головою, правителем усього персоналу був реєнт” ГВК[23].

В.В.Панашенко у дослідженні “Соціальна еліта Гетьманщини” (1995 р.), спираючись на матеріали комісії по кодифікації українського права XVIII ст., поставила “старшого канцеляриста генеральної канцелярії”, як і І.П.Крип'якевич, на 5 місце серед цивільних чинів (друге у ГВК)[24].

Співставлення здобутку історіографії за різні роки дає змогу відтворити основні етапи з історії реєнтської посади. Перша документована згадка про цей уряд датується 1687 р., отже, цілком можливо, що вона існувала у козацькому війську ще за часів Визвольної війни Богдана Хмельницького. Проіснувала до 1732 року, коли була скасована російською владою. У цей період (2-а пол. XVII ст. – 1732 р.) реєнтовані допомагали два старших канцеляриста. У 1732 – 1734 рр. вони виконували обов'язки реєнта. 1734 р. ця посада була відновлена, але вже під назвою “старший канцелярист ГVK”, і проіснувала принаймні до 1743 р. (згадка у “Правах, по которым судится малороссийский народ” та складеної на її основі таблиці рангів). Водночас зберігались посади його помічників – “старших канцеляристов”. Щодо періоду 1750 – 1764 років, то відомо тільки про існування посад двох старших канцеляристов, які завідували апаратом ГVK. Реєнта або не було офіційно, або зберігалась ситуація 1734 р.

Посада згадується істориками під різними назвами: “реєнт”, “управитель ГVK”, “старший канцелярист”, “старший канцелярист ГVK”, “старший писар” і “старший гетьманський підписок”. Проте всі історики підкреслюють важливість посади реєнта в системі управління ГVK (зв'язок з генеральним писарем) і його роль в козацькій адміністрації.

Додаток є спробою, на основі опублікованих джерел та праць українських істориків, відтворити у хронологічній послідовності список реєнтів та осіб, що виконували подібні функції у Генеральній військовій канцелярії.

1. Бантыш-Каменский Д.Н. История Малой России от водворения славян в сей стране до уничтожения гетманства. – К., 1993. – С.471; Энциклопедический словарь Брокгауза и Ефрона. – СПб., 1895. – Полутом 27. – С.341 – 342.
2. Джиджора І. До історії Генеральної військової канцелярії / / ЗНТШ. – Львів, 1912. – Т.107. – С.39 – 51.
3. Слабченко М.Е. Центральные учреждения Украины 17 –

- 18 ст. — Одесса, 1918. — С.60 — 61, 68 — 69.
4. Дорошенко Д.І. Нарис історії України. — Львів, 1991. — С.408.
5. Крип'якевич І. Запорозьке військо // Історія українського війська. — К., 1993. — Ч.1. — С.247.
6. Романовський В. Нариси з архівознавства. — Харків, 1927. — С.66.
7. Окиншевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини 17 — 18 ст. — Ч.2. — Рада старшини. — К., 1930. — С.85.
8. Там же. — Ч.1. — Генеральна старшина. — К., 1927. — С.176.
9. Там же. — Ч.2. — Рада старшини. — К., 1930. — С.186.
10. Encyklopedyja powszechna. — Warszawa, 1863. — Т.13. — С.869 — 873.
11. Окиншевич Л. Центральні установи України-Гетьманщини 17 — 18 ст. — Ч.2. — Рада старшини. — К., 1930. — С.187.
12. Тис-Крохмалюк Ю. Бої Хмельницького. — Львів, 1994. — С.23.
13. Апанович О. Збройні сили України в першій половині 18 ст. — К., 1969. — С.60 — 61.
14. Дядиченко В.А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця 17 — початку 18 ст. — К., 1959. — С.183.
15. Gajecy George. The Cossack Administration of the Hetmanate. — Cambridge, 1978. — P.665.
16. Величко С. Літопис. — К., 1991. — Т.1. — С.6; Т.2. — С.274.
17. Там же. — Т.2. — С.394.
18. Там же. — Т.2. — С.603.
19. Там же. — Т.2. — С.603, 62.
20. Дядиченко В.А. Нариси суспільно-політичного устрою Лівобережної України кінця 17 — початку 18 ст. — К., 1959. — С.183.
21. Чунтулова В.Д. Генеральна військова канцелярія (1654 — 1764) // Довідник з історії державних установ України. Видання ЦДІАКУ. Машинопис. — К., 1992. — Т.1. — С.13,

16.

22. Горобець В.М. Малоросійська колегія та реформа державного устрою України: 1722 – 1727: Дис.канд.іст.наук. – К., 1993. – С.108.
23. Апанович О. Генеральна військова канцелярія // Неопалима купина, 1995. – № 1 – 2. – С.140.
24. Панашенко В.В. Соціальна еліта Гетьманщини (друга половина 17 – 18 ст.). – К., 1995. – С.42.

Список реєнтів та осіб, що виконували обов'язки генеральних писарів

Іван Груша[1] 1648 – 1657

Федір Михайлович[2] 1668

Василь Кочубей[3] 1687 – 1700

Василь Чуйкевич[4] 1700 – 1702
1702 – 1706

Стефан Войцехович[5] ? – 1711

Дмитро Володковський[6] 1711 – 1724

Петро Валькевич[7] 1724 – 1728

Семен Чуйкевич[8] 1728

Данило Покорський[9] 1731 – 1732

Андрій Руновський[10] 1744, 1745, 1749

Степан Петрункевич[11] 1750

1. Названо “писар гетьмана” у В.Січинського “Чужинці про Україну”

2,4,8,10,11. Названі у Дж.Гаєцького “виконуючими обов'язки генерального писаря”

3. Названо реєнтом у літописі Величка

4. У 1700 – 1702 був в. о. генерального писаря, 1702 – 1706 – реєнтом згідно з коментарем В.Шевчука до літопису Величка, О.М.Лазаревським “Опис Старої Малоросії” та працею В.А.Дядиченка

5. Названо реєнтом у “Хроніці Полуботка”

6. Названо реєнтом у Д.Дорошенка

7.8. Названо реєнтом у “Малоросійському родословнику”

В.Л.Модзалевського

9. Названо реєнтом у Л.Окиншевича в “Раді старшини”

**11. Названий під 1750 р. “старшим військовим канцеляристом
ГВК” у “Малоросійському родословнику” В.Л.Модзалевського**